

Vandrelærere og vandregartnere

Travelling horticultural advisers

Keywords: *Advisers, Adult education, Teachers, Gardens, Fruit trees, Pruning, Private gardens, History, Denmark*

Finn T. Sørensen

Indledning

“Der var engang, hvor det, at såkaldte vandregartnere besøgte samtlige medlemmer for at beskære de unge frugttræer, var noget meget væsentligt. Nu er dette forlængst afløst af havebrugskonsulenters besøg for at planlægge, vejlede og hjælpe til at gøre haven både nyttigere og smukkere, måske også lettere at passe.”

Sådan skriver daværende formand for Østifternes Haveselskab Johs. Blach i selskabets 75 års jubilæumsskrift i 1963 om vandregartnere (Blach 1963). De eksisterede dog frem til 1971 i Københavns amts afdeling. Men hvad skjuler sig bag begrebet vandregartnere eller vandrelærere, som de oprindelig kaldtes?

Ordbog over Det danske Sprog skriver om vandrelærer som: 1) (historisk) en “person, der vandrer omkring for at udbrede en lære, sprede oplysninger og lign. 2) (skole) en “omgangslærer”. 3) en “gartner” (Dahlerup 1952).

Vandrelærer i Danmark

Sønderjyske vandrelærere

Ved tabet af Sønderjylland i 1864 kom det danske sprog under pres og kort tid efter begyndte de første vandrelærere i dansk deres virksomhed. Især efter 1888, blev der yderligere brug for vandrelærere i dansk, da de tyske myndigheder besluttede at undervisningen i skolerne skulle ske på tysk. Efter genforeningen i 1920 var der i Sydslesvig behov for ekstra undervisning i dansk for det danske mindretals børn og unge. Vandrelæreren underviste i private hjem. Tilsvarende havde det tyske mindretal i Sønderjylland vandrelærere i tysk. I 1996 var der kun en enkelt vandrelærer tilbage. (Bengtsson 1996)

Vandrelærerinder

I sidste halvdel af forrige århundrede havde man vandrelærerinder. De rejste rundt til landets forsamlingshuse, hvor de ved praktisk og teoretisk undervisning formidlede faget husøkonomi, der omfattede kost-, bolig-, familie-, samfunds- og tekstilfag. Vandrelærerinder

lærerinderne forsvandt ved fremkomsten af husholdningsskolerne omkring århundredeskiftet. (Alstrup, E. og Olsen, P.E., 1991. Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk I:146-147.)

Landbruget

Indenfor landbruget startede den første vandrelærer i Maribo amt i 1875. (Pedersen 1938).

Vandrelærere - vandregartnere

I forbindelse med havebrug var en vandrelærer eller vandregartner en gartneruddannet person eller en person med interesse for havebrug, selvlært eller oplært til at kunne formidle en teoretisk og praktisk vejledning om behandling af frugttræer og frugtbuske. Gennem foredrag for større forsamlinger, personlig vejledning i små forsamlinger i private hjem, og praktiske vejledninger i private haver udbredte vandrelæreren kendskabet til beskæring, sygdoms- og skadedyrsbekæmpelse, plantning af frugttræer og buske, samt frugtsorter, sortering og pakning af frugt for medlemmerne af Østifternes Haveselskab. Hele vandrelærervirksomheden byggede næsten udelukkende på at fremme frugtavlen. Andre havebrugsemner berørte vandrelæreren/vandregartneren kun i sjældne tilfælde. Dels var der regler for, hvilke emner de måtte komme ind på og dels var vandrelæreren specielt uddannet til frugtavlen. Der var tilfælde hvor vandrelæreren kun måtte vejlede i dyrkning af køkkenurter, såfremt køkkenurterne fandtes i frugthaven (Fredensborg amts afdeling). Rent praktisk foretog vandrelæreren for de medlemmer, der måtte ønske det, enten en vejledning i beskæring eller han beskar et vist antal unge frugttræer ikke over 5 år gratis.

Østifternes Selskab til Frugtavlens Fremme - Østifternes Haveselskab

Østifternes Selskab til Frugtavlens Fremme, der blev stiftet i 1888, begyndte sin virksomhed i 1889. Foreningens formål var at virke til frugtavlens fremme i Østifterne. Til dette formål startede man aktiviteter som: Foredrag, frugtudstillinger, uddeling af frugttræer og frugtbuske til sine medlemmer, vandrelærervirksomhed, trykte vejledninger og periodiske skrifter. Selskabet bestod af hovedselskabet, 10 amtsafdelinger og herunder en række kredse (Anonym 1895).

Den 17. juni 1908 skifter foreningen navn til Østifternes Haveselskab. Foreningen var oprindelig udelukkende lagt an på at fremme frugtavlen, men som følge af tidens udvikling blev dyrkning af andre haveplanter taget mere op (Anonym 1908).

Vandrelærervirksomheden, der kom igang i 1889, var fra starten en af hovedopgaverne.

Østifternes Forening til Frugtavlens Fremme modtog store tilskud fra bl.a. Det Ha-

geske Familielegat, Det Raben-Levetzauske Fond, Det Classenske Fideicommiss og Staten. Afdelingerne sender 10 % af medlemskontingentet til hovedkassen (Hage 1897).

Landets tre haveelskaber slår sig sammen under navnet "De samvirkende danske Haveelskaber". De tre foreninger er fuldt selvstændige selskaber. De udgiver sammen fra 1901 tidsskriftet *Haven* som kommer 2 gange månedligt. Samtidig ophører Østifternes Selskab til Frugtavlens Fremme's blad *Ydun*, der fra 1894 til 1900 nåede at udkomme med 7 årgange (Redaktionen 1901).

Kurser

Med det formål at uddanne flere vandrelærere og samtidig at gøre deres arbejde så ensartet som muligt, blev der afholdt kurser dels lokalt af amtsafdelingerne og dels af Østifternes Haveelskab.

I 1892 begyndte man i Holbæk amts afdeling at uddanne egne vandrelærere eller beskærere. Dette år var der 5 mand på kursus. Allerede i 1893 beskær en af dem, skomager Hansen, Skamstrup, således de unge frugttræer for medlemmerne i Skamstrup kredsen (Matthiesen 1894). Det samme gentog sig i 1894. I rejseberetning bemærkedes, at nu kunne skomager Hansen, Skamstrup stå på egne ben. (Anonym 1894a)

På Bornholm uddannede man selv vandrelærere, som derpå kom ud til alle medlemmerne, for bl.a. at beskære frugttræer. Det var den energiske formand plantør H.C. Kofoed, der stod for uddannelsen af vandrelærerne. (Pedersen 1938). Deres viden blev løbende holdt vedlige. F. eks. i januar 1894 afholdtes et møde i handelsgartner Sørensens have i Rønne, hvor vandrelærerne demonstrerede deres kunnen, i relation til foreningens principper, i overværelse af nogle af afdelingens bestyrelses medlemmer og havebrugskandidat Elberg. Der var små uoverensstemmelser, som blev rettet (Kofoed 1894).

I perioden 1908 til 1930 afholdt Østifternes Haveelskab kurser à 3 til 5 dages varighed, som regel hvert år. Kursusstederne var bl.a. Vilvorde i Charlottenlund, Kærhave husmandsskole, Fyns Stifts Husmandsskole, Landsgrav ved Slagelse og Grundtvigs Højskole i Lyngby. Der var 17 deltagere på det første kursus i 1908 på Vilvorde.

Den 11. til 13. februar 1913 afholdtes kursus for vandrelærere hos forstander Hans Knudsen, Landsgrav pr. Slagelse. Kurset koster 2,50 kr pr. dag og deltagerne skal medbringe håndklæde og sengetøj. Rejseudgifterne vil blive godtgjort (Deichmann 1913). I annonceringen af dette kursus fremgår det, at der bl.a. vil "blive demonstreret Jordbehandling ved Sprængning med Sprængstofpatroner, samt Paasætning af Frugttræbælter til befordring af Frugtbarhed hos Frugttræerne" (Deichmann 1913b). Det er "sprængstoffet Ammonchachycite, som anvendes til Jordsprængning til Erstatning for Reolgravning" (Deichmann 1913c). Ammonchachycite forhandles af købmand Chr. F. Jensen's Søn, Jyderup, efter tilladelse fra justitsministeriet (Anonym 1913).

Gartnerfagets forløbere for vandrelærere

Før vandrelærervirksomheden blev vel etableret, havde der været et par enkelte tiltag. I 1884 havde lærer C. Matthiesen på Det kgl. danske Haveselskabs foranledning rejst i Holbæk amt for at vejlede mindre jordbrugere i frugtavl. I 1886 anmodes Det kgl. danske Haveselskab om at søge midler hos regeringen til at ansætte en gartner, der kunne ansættes i en egn, hvor frugttræerne er forsømte. Der tænkes på Præstø amt. På finansloven 1888/89 er afsat et beløb til dette formål. Denne anmodning er gengivet i "Vort Havebrug" oktober 1886 og underskrevet H.C. Bredsted, A. Hage, C. Hoffmann, N.P. Rasmussen, Tyge Rothe, Tillisch, J. Uldall og A. Zeiner-Lassen, samt omtalt i Det kgl. danske Haveselskabs beretning for 1887 (Pedersen 1938)

Fig. 1
Vandrelærer, pomolog og lærer C. Matthiesen.
Danmarks første vandrelærer indefor havebrug.
Han var først udsendt af Det kgl. danske Haveselskab og senere af Østifternes Forening til Frugtavlens Fremme til flere amter.

Vandregartner C. Matthiesen

Pomologen, læreren C. Matthiesen blev 87 år, født på Als i 1841, død 1929, men efter besættelsen i 1864-65 rejste han til Gunsømagle, hvor han var lærer. Han var dog meget mere kendt som pomolog og vandregartner. I 1880'erne var C. Matthiesen vandrelærer/vandregartner for Det kgl. danske Haveselskab og senere en af de mest benyttede vandrelærere for Østifternes Selskab til Frugtavlens Fremme. Han fungerede som udsendt vandrelærer rundt omkring på Sjælland og Fyn. Han skrev talrige artikler om frugt og udgav en dansk pomologi: "Dansk Frugt" i 1913 på 318 sider og med 350 afbildninger udført af C. Matthiesen selv. Der udkom et 3. bind i 1924. C. Matthiesen var æresmedlem af Det jyske Haveselskab, alm. dansk Gartnerforening og den tyske og den svenske pomologiske forening (Pedersen 1929).

Det jyske Haveselskab

Fra Det jyske Haveselskab blev stiftet i 1873 til 1899 havde man ingen vandrelærervirksomhed, men i 1900 starter en, hvor man i 7 amter vil besøge 139 haver.

Der vil blive undervist i teoretisk og praktisk have dyrkning. Det er en virksomhed, man håber at kunne udvide (Anonym 1901a). I november 1900 afsættes der 30 dage til møder med dertil knyttede havebesøg.

I marts- april 1901 udsender Det jyske Haveselskab vandrelærere, der vil afholde 50 havemøder og foredrag. Der annonceres efter interesserede. Mødestederne bør vælges gruppevis, f.eks. i 2-4 nær hinanden liggende landsbyer, så vandrelæreren fra dag til dag kan besøge disse uden udgift for mødedeltagerne (Anonym 1901b).

De jyske vandrelæreres fagområder er langt bredere end Østifternes Haveselskabs vandrelæreres, idet de ved havemøder og foredrag kommer ind på alle forhold i relation til haven som frugthavernes, læplantningernes og urtehavernes anlæg og pleje, havesagernes bedste opbevaring og havearbejdets rette udførelse (Anonym 1901c).

Det jyske Haveselskabs vandrelærere er ikke specielt uddannede personer til dette arbejde, men her anvendes konsulenter med en større og bredere uddannelse. Vandrelærerne er konsulent J. Kornerup, statskonsulent W. Riedel og forstander P. Henriksen. Udtrykket vandrelærer forsvinder da også hurtigt og fremover anvendes betegnelsen konsulent.

Københavns amts afdeling

Da afdelingen ikke havde en fast ansat vandrelærer, fungerede lærer Claus Matthiesen som vandrelærer i 1896 og 1897. Senere ansatte man gartner P. Nielsen, Fredensborg som vandrelærer. Han virkede i Københavns amts afdeling til 1924. I sin beretning fra 1896 skriver C. Matthiesen: "Megen Tilslutning har disse Møder ikke vundet, og i det hele taget synes det, som om Interessen for Frugtavl kun er ringe her i Amtet. Der vil derfor sikkert udkræves megen Agitation og meget Arbejde for at bringe Sagen frem." (Pedersen 1938).

Der havde i lang tid været for meget arbejde for én mand, så i 1923 ansatte man havebrugskandidat Hans Mosegaard som konsulent. Behovet for vejledning var stigende, så i 1931 ansattes endnu en konsulent, havebrugskandidat Harry A. Hansen. Samtidig havde man i en periode et samarbejde med havearkitekt C. Th. Sørensen, Brønshøj. Selv om der var ansat to konsulenter blev vandrelærervirksomheden bibeholdt. F.eks. i 1937 var der 7 vandregartnere i Københavns amt (se tabel 1) (Pedersen 1938).

Konsulenten kunne også deltage i vandregartnervirksomheden, således deltog konsulent Mosegaard i 14 dage i vandregartnervirksomheden i 1929 (Anonym 1930). I 1927 deltog konsulent Mosegaard 15 dage i vandregartnervirksomheden (Anonym 1928).

I 1929 havde Københavns amts afdeling følgende 5 vandregartnere, der tilsammen havde været på besøg hos medlemmerne i 198 dage:

Bent Petersen, Rosenvænget 7, Lyngby. S. Schmidt, Kastruplundsgade 52, Kastrup. C. Hansen, Molbechsvej 3, Valby. Max Larsen, Kong Georgsvej 60, Frederiksberg. Albertsen, Øselsgade 7, København S (Anonym 1930). Albertsen var vandregartner til op i tredserne. (Petersen 1999)

I slutningen af 1955 fjernes statstilskuddet til vandregartnere, men Københavns amts afdeling viderefører vandregartnerinstitutionen for sine medlemmer, dog med en stramning. Hvor vandregartneren tidligere beskær et vist antal unge frugttræer, er besøget nu indskrænket til kun, hvor det er påkrævet. Det er af kort varighed og vil nu i reglen kun være vejledning i beskæring af unge træer (Kiær 1955). Antallet af annoncerede kredse reduceres fra 217 i 1955 til 136 i 1956 (Anonym 1956). Denne vejledende ordning om beskæring af unge træer fortsætter således til januar - februar 1971 og hermed er

Østifternes Haveselskabs vandregartnerinstitution et overstået kapitel (Hansen 1970).

Op gennem tredserne var vandregartnerne typisk enlige, selvstændige anlægsgartnere, der som et ekstra job havde en ordning med Københavns amts afdeling for januar, februar og marts måneder. Det var også gartnere som afdelingens konsulenter kunne henvise deres medlemmer til, når de havde forskelligt havearbejde, der skulle udføres.

Frederiksborg amts afdeling

I 1894 fungerer gartner L.H. Frederiksen, Marienlyst, som vandrelærer i amtet, hvor han beskærer frugttræer for de medlemmer, der ønskede det (Zeiner-Lassen 1895). For året 1897 er vandrelærer L.H. Frederiksen meget tilfreds med det store fremmøde. I en enkelt kreds mødte samtlige medlemmer frem og de udviste stor interesse for sagen. Møderne med foredrag, diskussion og praktisk vejledning i haven tog ca. 3 timer (Frederiksen 1898). I 1902 blev

Fig. 2
Gartner P. Nielsen var i mange år en meget brugt vandregartner for især Frederiksborg og Københavns amter, men han virkede i perioder også i Roskilde amt og på Fyn. På Fyn blev han kaldt foreningens beskærer. Hans rundrejser var her betalt af foreningens forretningsudvalg.

gartner P. Nielsen fast vandrelærer. Det var han i 25 år indtil 1927. P. Nielsen var en dygtig og velanset vandrelærer. Han fik ved sin afgang selskabets sølvbæger som påskønnelse for sin lange tjeneste. Vandrelæreren måtte kun vejlede i køkkenhave- dyrkning, når køkkenurterne voksede i frugthaven. Senere indgår både køkkenhaven og pryd-haven på lige fod med frugthaven. I 1927 ansatte man anlægsgartner C. Jensen som konsulent og vandregartnervirksomheden ophørte i amtet (se skema 1) (Pedersen 1938).

Roskilde amts afdeling

I 1898 har C. Matthiesen i januar og februar foretaget en større foredragsrejse. Der var i den forbindelse dannet 10 nye kredse og medlemstallet var steget fra 117 i 1897 til ca. 300 i 1898. Udgiften til foredragsrejsen var på 450 kr ud af årsregnskab på 650,79 kr (Wedell-Neergaard 1899).

I 1904 er gartner P. Nielsen vandrelærer i Roskilde amts afdeling. Han var i en lang årrække en meget benyttet vandrelærer. (Pedersen 1938)

I 1937 afvikledes vandrelærerinstitutionen (vandregartnerinstitutionen) da det ikke var økonomisk overkommeligt at have både en konsulentvirksomhed og en vandrelærervirksomhed. J. Rønø blev ansat som fast konsulent (Pedersen 1938). De næste par år var der dog stadig 3 vandregartnere. I 1941 og 1942 er der henholdsvis 1 og 2 vandregartnere (se skema 1).

Holbæk amts afdeling

Lærer C. Matthiesen var meget brugt i Holbæk amts afdeling som vandrelærer. I 1890 virker han 17 dage i amtet. Han havde dog været på besøg allerede i 1884 foranlediget af Det kgl. danske Haveselskab. Fra 1890 og fremover fungerede C. Matthiesen som vandrelærer næsten hvert år i Holbæk amts afdeling. Han kom på vinter/forårs- sommer- og efterårsrejser. (Pedersen 1938). I 1892 begyndte man at uddanne lokale vandrelærere/beskærere (Matthiesen 1894).

Lokalt uddannede vandrelærere blev nu fremover brugt i de vel etablerede kredse til forårsbeskæring. De fik 3 kr pr. dag. Så fremover skulle C. Matthiesen ikke længere selv foretage beskæringen af de unge frugttræer, men mere efterse beskæringerne foretaget af de lokale vandrelærere. Flere kredse kan slås sammen til én dags eftersyn. Han noterer sig, at i Hagedstedgaards have står et gammelt og meget stort Gravenstentræ, der i en alens højde har en omkreds på 3 alen og 2 tommer. C. Matthiesen er fortørnet over at redaktionen af Ydun har ændret sortsnavnet "Graasten" i hans manuskript til Gravensten (Matthiesen 1896b). Der var en del klager over æblesorten Cellini, idet frugterne rådne på træerne. Der var i hele Holbæk amt plantet mange træer af Cellini. Foreningen for Udførsel af Havesager havde forespurgt engelske frugthandlere, om hvil-

ken æblesort der bedst egnede sig for eksport. De havde anbefalet Cellini, men det viste sig senere at den var meget sygdomsmodtagelig, specielt svampesygdomme bevirkede at frugten rådnete på træerne (Pedersen 1950), (Matthiesen 1896a).

I forsøg på at styrke interessen for frugtavl rejste gartner Edv. Nielsen, København og C. Matthiesen i områder, hvor Holbæk amts afdelingens aktiviteter var mindre kendte. Bl.a i marts 1895 rejser C. Matthiesen i Odsherred. Her besøger han bl.a. gårdmand Anders Nielsen og hustru i Hønsinge. Anders Nielsen formerede i stor stil morbærtræer til salg og der var en rivende afsætning. C. Matthiesen beskriver Odsherred som et morbærland, selv om træerne havde lidt meget de sidste to hårde vintre (Matthiesen 1895). I november 1895 foretog C. Matthiesen en foredragsrejse til sogne, som ikke havde hørt om foreningen. Det bevirkede en indmeldelse på 150-160 nye medlemmer. I sin beretning fra denne rejse bemærker C. Matthiesen, at i Fårevejle præstegårdshave findes et meget gammelt morbærtræ, han antager at det er et af de ældste i landet. I Grevinge skoles have står et meget stort valnøddetræ, der i 3 fods højde har en omkreds på 10 fod og 5 tommer (Lund 1896a), (Matthiesen 1896c).

Udgifterne til vandrelærerne (C. Matthiesen (forår og efterår) og Gartner Edv. Nielsen (sommer)) beløber sig til 426,55 kr ud af et samlet regnskab på 1523,14 kr for 1895 (Lund 1896b).

På sine rejser rundt i Holbæk amt benyttede C. Matthiesen postvognen som sit transportmiddel (Matthiesen 1895).

I sin beretning om forårsrejsen i 1897 - et forår med megen storm, regn og slud - gør han opmærksom på, at det er nødvendigt også at undervise i frugtens anvendelse og samtidig mener han, at det nu er ved at være tiden, hvor haveejerne får vejledning i anlæggelse af smukke anlæg (Matthiesen 1897a). Vandrelærerens vigtigste arbejdsområde vedblev at være beskæring af frugttræer, lige til vandrelærervirksomheden ophørte.

Allerede i november 1897 holdt C. Matthiesen 6 foredrag i Holbæk amt om frugtens anvendelse og viser samtidig hvilke redskaber, der skal anvendes (Lund 1897). Han viste bl.a. en tørreovn, "den saakaldte Geisenheim Komfurovn med tilhørende Skrælle-maskine". Han viste også henkogningsbeholdere. Hans foredrag gik ud på at lære folk selv at anvende deres frugt ved at tørre, mose og henkoge den i hermetisk sluttede beholdere (Matthiesen 1898).

I foråret 1898 besøgte en vandrelærer, C. Matthiesen for første gang Samsø. Interessen var her meget stor. Afdelingen fik 60 nye medlemmer. C. Matthiesen beretter, at Samsø på grund af sin afsides beliggenhed har særlige frugtsorter. Han nævner bl.a. æblesorterne 'Stettiner' og 'Berres Ras'. Der var også mange lokale pæresorter. De fleste af sorterne anvendtes til tørring. Der var også mange blommetræer. I 1897 var der en stor høst af blomster. De blev anvendt til svinefoder. Der træffes mange morbærtræer og valnøddetræer. I Nordby præstegaardshave findes et stort ægte kastanietræ, der i 3 alens

højde har en omkreds på 4 alen. Det bærer modne frugter hvert år (Matthiesen 1898b).

Vandregartnervirksomheden fortsætter til 1942. Antallet af vandregartnere i Holbæk amts afdeling svinger omkring 10 om året, men 1925 er der dog 25 vandregartnere i afdelingen (se skema 1).

I 1930 ansættes havebrugskandidat Ejner Christensen som konsulent i såvel Holbæk som Sorø amt. (Pedersen 1938)

Sorø amts afdeling

Hovedforeningen giver et tilskud til vandrelærervirksomheden, som starter i 1891 ved ansættelse af Hans Larsen som vandrelærer. I 1895 får vandregartneren et vederlag på 5 kr for cykling.

Vandrelærervirksomheden var i 1893 den vigtigste aktivitet for medlemmerne i Sorø amts afdeling. Medlemmerne blev besøgt i perioden 6. marts - 6. april, samt nogle dage i sommertiden til undervisning i sommerbeskæring og et par dage i efterårstiden til undervisning i plantning af frugttræer. Vandrelærer Hans Larsen bemærker i sin beretning, at medlemmerne nu selv beskærer deres frugttræer efter de foregående års anvisninger. Tilslutningen til undervisningen er flere steder stor, men der er meget at gøre på dette område, da der træffes haver uden et eneste æble- eller pæretræ. (Larsen 1894).

Vandrelæreren blev i 1895 brugt flittigt, 33 dage til forårsbeskæring, 10 dage til sommerbeskæring og 7 dage om efteråret til vejledning i plantning. Vandrelærervirksomheden er afdelingens største udgiftspost med 236, 30 kr ud af et regnskab på 1379,84 kr for 1895 (Knudsen 1896).

Vandrelærerens dagsløn var i 1910 5 kr, i 1919 8 kr, 1920 15 kr, i 1922 12 kr og i 1924 10 kr. I 1930 ansættes Havebrugskandidat Ejner Christensen som konsulent i samarbejde med Holbæk amts afdeling. (Pedersen 1938).

Den gratis beskæring af unge frugttræer for medlemmerne udført af vandregartnerne afsluttes i 1947, dog således, at medlemmer, der stadig ønsker deres frugttræer beskåret, kan få vandregartneren til at foretage beskæringen, mod selv at betale (Larsen 1947).

Præstø amts afdeling

var den førende afdeling inden for Østifternes Forening til Frugtsavlens Fremme, idet en række af de mænd, der var med til at starte Østifternes Forening til Frugtsavlens Fremme, kom fra Præstø amts afdeling. De havde allerede i 1885 via Præstø amts landboforening nedsat et frugtudvalg. Vandrelærervirksomheden startede i foråret 1892 ved gartner Egede Andersen der var vandrelærer til 1896. Her afløstes han af vandrelærer handelsgartner Alexander Evensen.

Præstø Amt.

Vandrelærer E. Egede Andersens Rejserute i Præstø Amt i Foraaret 1895.

(NB. Da denne Bekendtgørelse fra Foreningens Side kun indrykkes her i Bladet og ikke i Aviserne, bedes Medlemmerne nøje gennemse denne Liste og lade Meddelelsen gaa videre til alle for Sagen interesserede i eller uden for Foreningen.

Mødestederne.

Februar.

M.	4.	Kl. 2.	Forpagter Poul Brohm, Bavelse pr. Herlufmagle.
Ti.	5.	—	Tømrer Lars Petersen, Herlufmølle pr. Herlufmagle.
T.	7.	—	Gmd. Søren Petersen, Hjelmsølle pr. Herlufmagle.
Fr.	8.	—	Lærer Krøygård, Aversø pr. Haslev.
S.	10.	—	Gmd. R. Petersen, Sipperup pr. Olstrup.
Ti.	12.	—	Gmd. Hans Nielsen, Kjøberup pr. Herlufmagle.
T.	14.	—	Muskinbygger R. Nielsen, Toxværd pr. Olstrup.

Hammer Herred.

Fr.	15.	—	Gmd. L. P. Frandsen, Dysted pr. Olstrup.
L.	16.	—	Doctor Schlotfeldt, Everdrup pr. Rønnede.

Faxe Herred.

S.	17.	—	Træskomand H. C. Andersen, Ledstrup pr. Rønnede.
M.	18.	—	Lærer Severin Kjær, Kongsted Skole pr. Rønnede.
Ti.	19.	—	Lærer Handrup, Atterup Skole pr. Rønnede.
O.	20.	—	Teglværkejer Christensen, Høsten pr. Tureby.
T.	21.	—	Tureby Stations Gæstgiveri.

Bjeverskov Herred.

Fr.	22.	—	Forpagter Fibm, Juellund pr. Tureby.
L.	23.	—	Dyrhøge Clausen, Sølvbæk pr. Borup.
S.	24.	—	Gaardejer Henrik Nielsen, Ejby Mark.
M.	25.	—	Ny Lellingegaard pr. Køge.
Ti.	26.	—	Kredsformand, Tømrermester Frandsen, Hertfølge.
O.	27.	—	Malermester Westphal, Vedskølle pr. Vallo.

Fig. 3

Vandrelærerens rejserute. Vandrelæreren kom rundt til mennesker med vidt forskellige hverv, f.eks. købmænd, høker, gårdejere, præster, lærere, hofjægermestre, skræddere, fyrbødere, skomagere m.fl. (Ydun 1895, 2(1):28-29)

Andre skal betale 25 øre til vandrelæreren (Baagøe 1895b).

Vandrelærer Alexander Evensen mødte megen velvilje og gæstfrihed. Han beretter, at i Bjeverskov og Stevns Herreder især er plantet: Cox's Orange, Cox's Pomona, Alexanderæblet, Ribston-Pippin, Hawthornden og Cellini. Der er klager over, at frugten rådner på Cellini-træerne. Der havde været slemme angreb af "Ringspinder". Der var mange smukke haver (Baagøe 1898).

I 1899 er der mange medlemmer, der ønsker deres frugttræer beskåret, så i samråd med vandrelærer gartner M. Jensen udpeges 10 gartnere til at varetage denne beskæring i amtet. De skal have 30 øre i timen eller 3 kr pr. dag (Baagøe 1898).

Vandrelærer Martin Jensen beskriver vinterrejsen 1899: "Vinterrejsen begyndte den 15. januar, der blev holdt 40 møder med ialt 510 tilhørere, heraf optoges 70 som nye

I 1893 afholder vandrelærer Egede Andersen 31 møder med 356 tilhørere på forårsrejsen og 19 møder med 156 tilhørere på sommerrejsen. Udgifterne til udsendelse af Egede Andersen dette år oversteg medlemsbidraget. Således kostede udsendelsen ialt 855, 68 kr, medens medlemsbidraget kun udgjorde 768,91 kr (Baagøe 1894).

I beretningen for 1894 fremgår det, at interessen for dyrkning af frugttræer er behersket på Møen og i Faxe herred. Interessen er større i Båse, Stevns, Bjeverskov og Hammer Herred. Der blev foretaget 45 møder og beskæring i 74 haver i marts-april. På sommerturen blev der afholdt 7 møder og besøgt 23 haver (Baagøe 1895a).

I foråret 1895 er planlagt 47 møder. Her er fri adgang for medlemmer og dem, der ønsker at blive medlem af Østifternes Forening til Frugtavlens Fremme.

medlemmer. Møderne blev holdt hjemme hos medlemmerne. 126 haver blev besøgt, og der blev givet vejledning i træbeskæring". Vandrelærer Alexander Evensen foretog sommerrejsen, men møderne var svagt besøgt. Det var så godt som kun medlemmerne, der kom. Der blev besøgt 20 haver, hvor der blev givet råd og vejledning om haven og i særdeleshed frugthaven (Baagøe 1900).

Fra 1908 skal vandrelæreren opkræve medlemmernes kontingent på sin rejse i februar-marts. Det får vandrelæreren 50 øre for pr medlem. Samtidig ændres udtrykket vandrelærer til vandregartner.

Hos vandregartneren var der også udstationeret sprøjter. Medlemmerne kunne selv sprøjte deres frugttræer, men vandregartneren kunne også sprøjte for medlemmerne, men så måtte han ikke beregne sig mere end 50 øre pr. time. I 1914 har Præstø amts afdeling 10 vandregartnere. Afdelingens energiske formand gartner J. Jenssen, Stege, udførte i hele sin formandsperiode fra 1908 til 1927 en ret udstrakt konsulentvirksomhed, hvilket betød at der ret sent blev ansat konsulenter i Præstø amts afdeling.

Vandregartner Chr. Hansen, Rosager pr. Præstø tildeles sølvbægeret. Gartner M. Jensen, Juellinge ved Karise var vandregartner i 25 år. I 1937 var der 11 vandregartnere (se skema 1), (Pedersen 1938).

Maribo amts afdeling

Vandrelærer Egede Andersen, der fungerede i Præstø amts afdeling, besøgte 20 forskellige steder i november og december i Maribo amts afdeling i 1893. Samme år blev lærer Pedersen, Sundby ansat som afdelingens første vandrelærer. Gartner N.J. Nielsen, Klodskov, der senere blev forstander for Kærehave Husmandsskole, blev i 1895 ansat som vandrelærer.

Størst tilgang af nye medlemmer har Maribo amts afdeling fået, efter at vandrelæreren påbegyndte sin virksomhed (Larsen 1895a).

Der blev også ansat beskæringsgartner, der skulle beskære frugttræer op til 10 års alderen gratis for medlemmerne i 2 timer. Der blev anskaffet sprøjter. Den første kom i 1908 og senere kom 7 sprøjter til. Der blev sprøjtet med blåsten og schweinfurtergrønt. I begyndelsen betalte foreningen vandregartnerne for at sprøjte, men senere måtte medlemmerne selv betale for sprøjtningen. Medlemmer kunne få besøg af vandrelæreren til vejledning i sommerbeskæring, men vedkommende måtte yde vandrelæreren kost, logi og transport til næste sted, samt holde sin have åben for alle på egnen, der måtte deltage. På sommerrejsen i 1896 cyklede vandrelærer Nielsen-Klodskov fra medlem til medlem (Larsen 1895b), (Reventlow 1896).

På forårsrejsen i 1895 holdt A.J.Nielsen-Klodskov foredrag om aftenen, startende kl 19. Den følgende dag kl. 8 om morgenen begyndte så den praktiske vejledning i beskæring af frugttræerne m.m. i 3 til 5 haver, så mange, der kunne nåes inden han kl. 3-

4 om eftermiddagen måtte rejse videre til næste mødested. Møderne var godt besøgt. Det højeste antal var 75 deltagere. På foredragene var det ikke kun frugttræerne, der blev nævnt, men også køkkenhaven. Foredragene varede ca. 1 time, og derefter var der spørgsmål og diskussion. På sommerrejsen var det også frugttræerne, der var hovedemnet, men der blev også givet råd vedrørende blomster og potteplanter. Frugtvin blev mange steder smagt og bedømt. A.J. Nielsen-Klodskov traf jævnligt næsten hundredeårige frugttræer. Det var træer, der ofte bar regelmæssigt, men det var ikke nogen fin frugt. Den kunne anvendes som husholdningsfrugt til mad, tørring og most. Disse gamle træer var nu ved at forsvinde, og de var ved at blive afløst af nye frugttræer. Desværre var der plantet alt for mange forskellige sorter, som ingen kendte og de klarede sig meget dårligt. De gav sjældent ordentlig frugt. På sommerrejsen blev der udover sommerbeskæring også talt om frugtplukning, pakning og opbevaring. Når det var tid for okulering, blev der også vejledt i det (Anonym 1896a).

I 1897 har vandrelæreren foruden beskæring vejledt i, hvorledes man bekæmper larve- og svampeangreb, hvorledes man behandler kræftsår samt jordbehandling og plantning. Udgifterne til vandrelæreren beløber sig til 270 kr ud af 1304,36 kr for 1897 (Reventlow 1898).

Afdelingens første konsulent havebrugskandidat F. Køster blev ansat i 1924. Arbejdet i afdelingen omfattede især vandregartnervirksomheden, men imod slutningen af trediverne bliver vandregartnerens arbejde mindre påkrævet, især på landet, og havevandringerne med efterfølgende foredrag af konsulenten tager over. Men 1937 er det dog stadig sådan, at vandregartneren i de fleste kredse påtager sig sprøjtning, beskæring m.m. (Pedersen 1938)

Bornholms amts afdeling

Vandrelærervirksomheden betragtes her som en af de bedste løftestænger til at fremme frugtavlen og frugtanvendelsen. At der også blev gjort noget ved sagen, ses af regnskaberne, hvor udgifterne til vandrelærerne udgør en væsentlig del af amtsafdelingens samlede udgifter:

År	Udbetalt lønninger	Samlede udgifter
1895	263,05 kr	627,14 kr
1896	359,91 kr	785,88 kr
1897	422,00 kr	1040,06 kr

(Kofod 1896, 1897, 1898)

På Bornholm blev vandrelærervirksomheden lagt i faste rammer og man gik tidligt

Skema 1.

Antal vandregartnere i de enkelte amter og samlet for Østifternes Haveselskab fordelt pr. år fra 1925 til 1943.

Afdeling	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943
København	3	3	3	3	5	5	6	6	6	6	6	7	7	7	8	8	10	9	9
Frederiksborg	8	6																	
Roskilde	14	17	18	18	14	14	14	16	15	13	13	15	5	3	3			1	2
Holbæk	25	14	11	12	12	8	7	9	10	9	8	9	9	10	10	7	8	4	
Sorø	8	7	8	8	8	8	10	11	11	13	10	10	8	10	10	10	8	8	8
Præstø	11	11	11	11	11	11	12	10	12	12	10	11	11	11	12	2	3	1	
Maribo	11	11	22	22	22	22	22	22	22	35	32	32	25						
Bornholm	12	11	13	13	12	12	10	19	10	9	9	9	12	10	9	9	8	8	9
Odense													0						
Svendborg			4										0						
Total	95	80	90	87	84	80	81	84	86	97	88	93	77	51	52	36	37	41	28

igang med at uddanne vandrelærere. Det var formanden, plantør H.C. Kofoed, der stod for uddannelsen af vandrelærere. Uddannelse af vandrelærere fortsatte også efter H.C. Kofoeds død i 1923. Således arrangerede amtsafdelingen et heldagskursus i 1937. I 1893 har Bornholm amts afdeling 4 vandrelærere og senere kommer flere til. Der var mange vandrelærere, der hvert år fik tildelt deres respektive kredse, så de kom ud til hvert enkelt medlem. Det betød, at Bornholm amts afdeling fik mange medlemmer (Anonym 1894b), (Pedersen 1938).

Selv om man i samarbejde med Bornholms øvrige jordbrugsorganisationer i 1917 ansatte gartner Hans Nielsen, Nyker som konsulent, fortsætter vandrelærervirksomheden (Pedersen 1938) og stopper antageligt ind i 1940'erne. (Se skema 1).

Odense amts afdeling

I begyndelsen fungerede C. Matthiesen som vandrelærer. Således i 1895 var vandrelærer C. Matthiesen på foredragsrejse i Odense amt. Foredragene blev ikke så godt besøgt, som man havde ventet, men afdelingen fik mange nye medlemmer. Odense amts-

afdeling havde besvær med at betale for foredragene, men fik hjælp af hovedforeningen (Anonym 1896b).

I foråret 1896 holdt C. Matthiesen foredrag i den vestlige del af amtet. Det resulterede i flere medlemmer. Der var nu 101 medlemmer i Odense amts afdeling (Anonym 1897).

I 1897 fungerede gartner Jacob Hansen som vandregartner. Der bevilges 60 kr til udsendelse af vandregartneren. Han skulle undervise medlemmerne i beskæring af frugttræer og pakning af frugt. På Fyn havde man forsøgt sig med frugtforsendelse og en frugtbørs i Odense, men produktionen af frugt var for lille og ujævn.

Jacob Hansen afløses af en haveinteresseret husmand Marius Madsen fra Otterup. Marius Madsen blev ansat fra år til år indtil 1916, da Odense og Svendborg amts afdelinger gik sammen og ansatte gartner Th. Højer i Ringe som konsulent. Herefter ophører vandrelærervirksomheden. (Pedersen 1938)

Fig. 4
Tidligere forstander for Beder gartnerskole
handelsgartner C. Martin Jensen, var vandregartner
i Svendborg amt fra 1908 til 1916.

Svendborg amts afdeling

I begyndelsen havde man ikke sin egen vandrelærer, men man fik vandrelærere udefra. Således var C. Matthiesen på foredrags- og agitationsrejse i Svendborg amt (Sehested 1897), (Pedersen 1938)

I 1908 antog man handelsgartner i Svendborg Chr. M. Jensen som vandregartner. Han var tillige medlem af bestyrelsen og tidligere forstander på Beder Havebrugsskole. Chr. M. Jensens vandregartnervirksomhed voksede, og man måtte have hjælp fra konsulent R. Munkegaard, Husmandsskolen ved Odense og i 1914 ansættes gartner Th. Højer til at rejse rundt med Chr. M. Jensen som vandregartner. I 1916 bliver Th. Højer konsulent i Svendborg og Odense amts afdelinger og vandregartnervirksomheden træder i baggrunden for helt at ophøre. (Pedersen 1938)

Afslutning

Vandrelærerne udførte en pionérvirksomhed indenfor dyrkning af dansk frugt og

bær, idet de havde såvel en teoretisk- som en praktisk-faglig kontakt til medlemmerne af Østifternes Haveselskab. De bestod af en bred vifte af personer fra højt uddannede konsulenter og gartnere til personer uden gartneruddannelse, men med interesse for dyrkning af frugttræer og oplært til at kunne beskære frugttræer. Senere kræves der mere end viden om dyrkning af frugttræer og buske og vandregartnerne erstattes af højtuddannede konsulenter, der tager sig af alle spørgsmål vedrørende haven.

Litteratur

- Alstrup, E. og Olsen, P.E., 1991. *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk* 1.- 146-147.
- Anonym, 1894a: Vandrelærervirksomheden i Foreningen til Frugtavlens Fremme i Holbæk Amt 1894. *Ydun* 1(9): 141-143
- Anonym, 1894b: Beretning om Virksomhed i Bornholms Amts Afdeling i Aaret 1893. *Ydun* 1(6): 81-83
- Anonym, 1895: Love for "Østifternes Forening til Frugtavlens Fremme" *Ydun* 2(1): 6-9
- Anonym, 1896a: Beretning om Vandrelærer A.J. Nielsen-Klodskovs Rejser i Maribo Amt i Foraaret og Sommeren 1895. *Ydun* 3(4):55-57
- Anonym, 1896b: Odense Amtsafdeling. *Ydun*, 3(6): 91
- Anonym, 1897: Odense Amt. *Ydun*, 4(8): 117-118
- Anonym, 1901 a: Det jyske Haveselskab. *Haven* 1: 15
- Anonym, 1901 b: Det jyske Haveselskab. *Haven* 1: 144
- Anonym, 1901c: Foreningsmeddelelser. *Haven* 1: 463-464
- Anonym, 1908: Østifternes Forening til Frugtavlens Fremme. En Beretning om 20 Aars Virksomhed. *Haven*, 8:159-176
- Anonym, 1913: Sprængstoffet Ammonchachycite. *Haven* 1913 13: 210
- Anonym, 1928: Østifternes Haveselskab. Beretning for Aaret 1927. *Haven* 28: 140 -144
- Anonym, 1930: Østifternes Haveselskab. Beretning for Aaret 1929. *Haven* 30: 15 7-160
- Anonym, 1956: Østifternes Haveselskab. Ø.H.'s vandregartnere vil i den kommende sæson besøge kredsene således: *Haven* 56:16
- Bengtsson, A. og Henningsen, L.N., 1996: Vandrelærere, rejsende i dansk kultur. Arkivserien nr. 5. Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg. 204s.
- Blach, J, 1963: *Haven ved hjemmet*. I Kiær, E.: *Haven ved hjemmet. Fra oldemors tid til vore dage*. 5-13. Udgivet af Østifternes Haveselskab 1888 - 1963.
- Baagøe, J, 1894: Præstø Amtsafdelings beretning for Aaret 1893. *Ydun*, 1(2)19-24
- Baagøe, J, 1895a: Præstø Amtsafdelings Beretning for Aaret 1894. *Ydun*, 2(2)17-22

- Baagøe, J., 1895b: Præstø Amt. Vandrelærer E. Egede Andersen: Rejserute i Præstø Amt i Foraaret 1895. Ydun, 2(2): 28-29
- Baagøe, J., 1898: Aarsberetning for Præstø Amt for 1897. Ydun 5(5): 65-71
- Baagøe, J., 1900: Aarsberetning for Præstø Amtsforening 1899. Ydun 7(3): 33-38
- Dahlerup, V., 1952: Ordbog over Det danske Sprog. Bind 26: 460
- Deichmann, A. V., 1913a: Foreningsmeddelelser. Østifternes Haveselskab. Haven 13: 24
- Deichmann, A. V., 1913b: Foreningsmeddelelser. Østifternes Haveselskab. Haven 13: 36
- Deichmann, A. V., 1913c: Foreningsmeddelelser. Østifternes Haveselskab. Haven 13:76
- Frederiksen, L.H., 1898: Beretning om Vandrelærerens Virksomhed i Frederiksborg Amt 1897. Ydun, 5(7): 106
- A. og Deichmann, A. V., 1897: Aarsregnskabet for Østifternes Forening til Frugtavlens Fremme. Ydun, 4(1): 9
- Hansen, H.A., 1970: Ø.H., Københavns amts afd. Haven 70: 458-459
- Kiær, E., 1955: Østifternes Haveselskab. Københavns amts afdeling. Haven 55: 164, 176
- Knudsen, H., 1896: Sorø Amtsaftdelings beretning for Aaret 1895. Ydun, 3(4): 49-52
- Kofod, H. C., 1896: Bornholms Amtsaftdelings Beretning for Aaret 1895. Ydun 3(5): 65-67
- Kofod, H. C., 1897: Beretning fra Bornholms Amts Aftdeling for Aaret 1896. Ydun, 4(6): 83-86
- Kofod, H. C., 1898: Bornholms Amts Beretning for 1897. Ydun 5(6): 81-83
- Kofoed, H. C., 1895: Bornholm Amtsaftdelings Beretning for 1894, Ydun 2(4): 52
- Larsen, C.N., 1947: Østifternes Haveselskab. Sorø Amts Aftdeling. Haven, 47: 106-107
- Larsen, H., 1894: Vandrelærerens Beretning. Ydun, 1(4): 51-52)
- Larsen, P., 1895a: Maribo Amtsaftdelings Beretning for 1894. Ydun 2(4): 49-51
- Larsen, P., 1895b: Meddelelse fra Maribo amts Aftdeling. Ydun 2(6): 95
- Lund, C.F., 1896a: Holbæk Amtsforenings Aarsberetning for 1895. Ydun, 3(2): 17-19
- Lund, C.F., 1896b: Regnskab for Holbæk Amtsaftdeling for Aaret 1895. Ydun, 3(6): 84
- Lund, C.F., 1897: For Medlemmer af Holbæk Amts Frugtavlforening. Ydun, 4(9): 137)
- Matthiesen, C., 1894: Vandrelærervirksomhed i Holbæk Amt 1893. Ydun, 1894, 1 (3): 34-39
- Matthiesen, C., 1895: Vandrelærervirksomhed i Holbæk Amts frugtavlforening, Foråret 1895. Ydun, 2(7): 98-100
- Matthiesen, C., 1896a: Vandrelærervirksomhed i Holbæk Amts Aftdeling i Foraaret 1896. Ydun, 3(8): 116-118
- Matthiesen, C., 1896b: En Indsigelse. Ydun, 3(9): 143
- Matthiesen, C., 1896c: Vandrelærervirksomhed i Holbæk Amts Frugtavlforening. Efteråret 1895. Ydun, 3(2): 20-23)
- Matthiesen, C., 1897a: Foraarsrejser i Holbæk Amt 1897. Ydun, 4(8): 118-120)

- Matthiesen, C., 1898a: Beretning om Vandrelærerens Rejse i Holbæk Amtsafdeling. Ydun 5(3): 41-42
- Matthiesen, C, 1898b: Foraarsrejsen i Holbæk Amt 1898. Ydun, 5(9): 130-131
- Pedersen, A., 1950: Danmarks Frugtsorter. L. Æbler, 403s. Udgivet af Fællesudvalget for Frugtavløkonomi.
- Pedersen, A., 1938: Østifternes Haveselskab. 1888 - 1938. Jubilæumsskrift. Udgivet af Østifternes Haveselskab
- Pedersen, A., 1929: Pomologen C. Matthiesen. Haven 29: 19-20
- Petersen, H. Personlig mundtlig meddelelse.
- Redaktionen, 1901: Haven 1: 1-2
- Reventlow, L., 1896: Maribo Amts Afdeling. Ydun, 1896, 3(7): 11
- Reventlow, L., 1898: Maribo Amts afdelings Beretning for 1897. Ydun 5(4): 49-51
- Sehested, H., 1897: Svendborg Amts-Afdelings Beretning for Aaret 1896. Ydun, 4(7): 100-101
- Well-Neergaard, 1899: Aarsberetning fra Roskilde Amts Afdeling for 1898. Ydun 6(4): 49-51
- Zeiner-Lassen, A., 1895: Frederiksborg Amtsafdeling. Beretning for 1894. Ydun, 2(5): 70